

Joanna Dziak

Biblioteka Główna Politechniki Śląskiej w Gliwicach

Ocena efektywności edukacji informacyjnej – przyczynek do metodologii

Streszczenie: Kształcenie kompetencji informacyjnych jako istotna forma przygotowania do pełnego uczestnictwa w społeczeństwie informacyjnym jest jednym z podstawowych zadań współczesnych bibliotek. W artykule zaprezentowano problem oceny efektywności działań edukacyjnych podejmowanych w polskich bibliotekach uczelnianych w nawiązaniu do założeń Europejskich i Krajowych Ram Kwalifikacji. Opierając się na literaturze przedmiotu przeanalizowano metody stosowane do badania skuteczności edukacji informacyjnej oraz wskazano najczęściej stosowane narzędzia. **Słowa kluczowe:** biblioteki uczelniane, edukacja informacyjna, metody badawcze, ocena efektywności.

Wstęp

W ostatnich latach coraz szerzej mówi się w polskim bibliotekarstwie o kształceniu umiejętności informacyjnych w społeczeństwie. Kompetencje informacyjne rozumiane jako umiejętności wyszukiwania i posługiwania się informacją są niezbędne do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym. W Rekomendacjach IFLA zwrócono uwagę, że „kompetencje medialne i informacyjne stanowią podstawowe prawo człowieka w coraz bardziej cyfrowym, współzależnym i globalnym świecie oraz promują większą integrację społeczną”¹. Problematyka edukacji informacyjnej dotyczy zarówno kształcenia dzieci i młodzieży, jak również przygotowania studentów, doktorantów i pracowników naukowych do efektywnego wykorzystywania zasobów wiedzy, a także rozwoju osób aktywnych zawodowo, seniorów czy grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. W artykule skupiono się na działaniach bibliotek uczelnianych w zakresie kształcenia kompetencji informacyjnych. Głównym celem badań była analiza metod stosowanych do oceny efektywności prowadzonych szkoleń przeprowadzona w oparciu o analizę i krytykę piśmiennictwa.

¹ *Rekomendacje IFLA w sprawie kompetencji medialnych i informacyjnych* [online], 2012 [dostęp: 2013-03-03]. Dostępny w World Wide Web: http://www.sbp.pl/repository/SBP/sekcje_komisje/komisja_ds_edukacji_informacyjnej/Rekomendacje_IFLA.pdf.

Źródła do badań

Rosnące znaczenie edukacji informacyjnej w praktyce bibliotekarskiej odzwierciedlają licznie pojawiające się publikacje. Tematyce tej określanej także jako Information literacy, kształcenie kompetencji/umiejętności informacyjnych, alfabetyzacja informacyjna poświęcone są całe numery czasopism: „Biuletyn EBIB” (nr 1/2005, 4/2009, 2/2011), „Bibliotheca Nostra” (nr 1/2012, 2/2012), „Forum Bibliotek Medycznych” (nr 1/2009, 1/2010), „Biblioteka i Edukacja” (1/2012), a także artykuły w „Przeglądzie Bibliotecznym”, „Poradniku Bibliotekarza” czy „Bibliotekarzu”. Organizowane są konferencje w części lub całości poświęcone różnym formom kształcenia użytkowników bibliotek:

- Konferencje Problemowe Bibliotek Medycznych (Lublin-Kazimierz Dolny, 2006 oraz Łódź, 2009),
- E-learning wyzwaniem dla bibliotek (Elbląg, 2009, Warszawa, 2010, Częstochowa, 2011)
- Międzynarodowe Konferencje: Użytkownicy informacji elektronicznej (Kraków, 2000) oraz Biblioteka: klucz do sukcesu użytkowników (Kraków 2008),
- seminaria bibliotek PolBit: Szkolenia użytkowników w bibliotekach akademickich (Warszawa, 2009) oraz Elearning jako alternatywna forma szkolenia użytkowników bibliotek (Warszawa, 2010)
- Edukacja informacyjna bibliotekarzy w zakresie działań na rzecz integracji społecznej (Zakopane, 2011),
- Międzynarodowa Konferencja Edukacja Informacyjna i Medialna. Archipelagi Wiedzy (Warszawa, 2012).

Efekty jako istota edukacji

Z innych inicjatyw na rzecz rozwoju edukacji informacyjnej warto wymienić wydanie w 2010 r. w ramach polsko-norweskiego projektu bibliotekarzy medycznych podręcznika MedLibTrain: zostań lepszym nauczycielem kompetencji informacyjnych: przewodnik nie tylko dla bibliotekarzy medycznych pod redakcją B. Niedźwiedzkiej i I. Hunskar², oraz opublikowanie w 2011 r. przez Komisję ds. Edukacji Informacyjnej SBP tłumaczenia na język polski publikacji J. Lau Kompetencje informacyjne w procesie uczenia się przez całe życie. Wytyczne³.

Kompetencje informacyjne rozumiane jako zespół umiejętności niezbędnych do określenia potrzeb informacyjnych, wyszukania informacji, ocenienia jej

² Niedźwiedzka B., Hunskar I. (red.), *MedLibTrain: zostań lepszym nauczycielem kompetencji informacyjnych: przewodnik nie tylko dla bibliotekarzy medycznych* [online], 2010 [dostęp: 2013-03-03]. Dostępny w World Wide Web: http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=21288&from=&dirids=1&ver_id=419605&lp=1&QI=A60D222A9AE983B2D6B9F05CE4B8527F-1.

³ Lau J., *Kompetencje informacyjne w procesie uczenia się przez całe życie* [online], 2011 [dostęp: 2013-03-03]. Dostępny w World Wide Web: http://www.sbp.pl/repository/SBP/sekcje_komisje/komisja_ds_edukacji_informacyjnej/Wytyczne.pdf.

i efektywnego wykorzystania mają kluczowe znaczenie dla każdego człowieka, organizacji, instytucji czy kraju, zainteresowanego osiągnięciem sukcesu w erze społeczeństwa informacyjnego⁴. Cele i zadania edukacji informacyjnej określają standardy wypracowywane przez badaczy, instytucje lub organizacje, by przytoczyć tu choćby Big6 Skills M. Eisenberga i R. Berkowitza, Seven Pillars of Information Literacy SCONUL, Information Literacy Competence Standards for Higher Education ACRL, a w Polsce standardy w zakresie edukacji użytkowników polskich bibliotek medycznych. Zarówno standardy ACRL⁵ jak i polskie standardy bibliotek medycznych⁶ określają cele edukacji poprzez efekty: użytkownik zna, umie, wykorzystuje, tworzy. Idea ta łączy się z założeniami trwającej reformy szkolnictwa wyższego i wprowadzenia Europejskich i Krajowych Ram Kwalifikacji, które w analizie procesu kształcenia koncentrują uwagę na jego efektach⁷. Warto także zwrócić uwagę, że w Europejskich Ramach Kwalifikacji kompetencje oznaczają udowodnioną zdolność stosowania wiedzy, umiejętności i zdolności osobistych, społecznych czy metodologicznych okazywaną w pracy lub nauce oraz karierze zawodowej i osobistej. Kompetencje określone są w kategoriach autonomii i odpowiedzialności⁸. Aspekt efektywności szkoleń i wykorzystywania zdobytej wiedzy w sytuacjach zawodowych i prywatnych wysuwa się na plan pierwszy, a ocena efektywności jest niezbędnym elementem procesu dydaktycznego.

Wykorzystując powstały w latach 60. XX w. model D. L. Kirkpatricka można mówić o 4 poziomach oceny efektów szkolenia:

1. poziom reakcji — gdzie bada się stopień zadowolenia uczniów, ich reakcję na prezentowane treści, metody, organizację szkolenia
2. poziom uczenia się — gdzie ocenia się poziom wiedzy i umiejętności
3. poziom zachowań — gdzie diagnozuje się stopień zmiany, która nastąpiła w wyniku szkolenia w zachowaniach uczestników
4. poziom rezultatów — gdzie określa się stosunek zysków szkolenia do jego kosztów, a także zmiany w działaniu organizacji czy firmy⁹.

⁴ Tamże, s. 21.

⁵ *Information Literacy Competence Standards for Higher Education ACRL* [online], 2000 [dostęp: 2013-03-03]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ala.org/acrl/sites/ala.org/acrl/files/content/standards/standards.pdf>.

⁶ Grygorowicz A., Kraszewska E., *Propozycje standardów w zakresie edukacji użytkowników polskich bibliotek medycznych*. In 25. Jubileuszowa Konferencja Problemowa Bibliotek Medycznych. Kształcenie użytkowników naukowej informacji medycznej - koncepcje i doświadczenia. Lublin-Kazimierz Dolny, 12-14 czerwca 2006 roku [online], 2006 [dostęp: 2013-03-03]. Dostępny w World Wide Web: http://www.nowyebib.info/publikacje/matkonf/25kpbm/grygorowicz_kraszewska_1.php.

⁷ Kubryń M., *Krajowe Ramy Kwalifikacji krok po kroku: poradnik* [online], 2012 [dostęp 2013-03-03]. Dostępny w World Wide Web: <http://biol-chem.uwb.edu.pl/new/pliki/pdf/krajowe%20ramy%20kwalifikacji%20krok%20po%20kroku%20nieoficjalne.pdf>.

⁸ Tamże, s. 13.

⁹ Łaguna M., *Szkolenia*, Gdańsk, 2004, s. 123.

Każdy z tych poziomów wymaga odmiennego podejścia i metod badawczych, ale tylko pierwszy poziom nie wymaga odniesienia do stanu wiedzy uczestników przed szkoleniem. W trakcie procesu dydaktycznego powinna zająć oczekiwaną zmianę w stanie wiedzy, umiejętnościach i działaniach uczestników szkolenia.

Szkolenie jako etap zmian prezentowane jest także przez L. Rae w tzw. drabinie kompetencji¹⁰.

1. Nieświadomość kompetencji
2. Świadomość kompetencji
3. Świadomość niekompetencji
4. Nieświadomość niekompetencji

Rys. 1. Drabina kompetencji. Źródło: Rae L., *Planowanie i projektowanie szkoleń*, Kraków, 2006, s. 81.

W procesie szkolenia uczestnik przechodzi od stanu nieświadomości niekompetencji, poprzez uświadomienie sobie braków swojej wiedzy i jej zdobywanie, aż do stanu, gdy wiedza będzie wykorzystywana efektywnie i wręcz odruchowo.

W podręczniku MedLibTrain autorzy zwracają uwagę na konieczność oceny prowadzonych szkoleń oraz wskazują szereg metod ewaluacyjnych takich jak testy, ankiety, wywiady z uczestnikami, quizy, kwestionariusze, skrzynki pytań, obserwacje, analizy dokumentów, analizy nagrań oraz użyteczność tych narzędzi w ocenie poszczególnych stopni szkolenia¹¹. J. Lau w Wytocznych stwierdza, że ocena efektów służy zarówno określeniu stanu wiedzy ucznia jak i doskonaleniu procesu uczenia, dostrzeganiu osiągnięć oraz modyfikowaniu programu uczenia¹².

Metody oceny szkoleń w praktyce biblioteczne

Ocenę efektywności szkolenia ułatwia znajomość stanu wyjściowego. W zależności od tematyki szkolenia konieczne jest ustalenie początkowego stanu wiedzy osób szkolonych. Dzięki temu w trakcie szkolenia nie traci się czasu na treści powszechnie znane, a z drugiej strony możliwe jest również uzupełnienie luk w wiedzy w przypadku bardziej zaawansowanego poziomu. Na podstawie analizy literatury można wywnioskować, że najpopularniejszą metodą oceny początkowych umiejętności użytkowników jest metoda obserwacji, która jednak może koncentrować się na przypadkach skrajnych i prowadzić do subiektywnych i wypaczonych wniosków. W literaturze przedmiotu coraz częściej znajdują się przykłady przeprowadzania wstępnej oceny poziomu wiedzy informacyjnej w oparciu o testy kompetencji, a także wywiady z kadrą dydaktyczną uczelni. Testy kompetencji przeprowadzane są zwykle wśród początkujących czytelników i mają za zadanie zbadać dotychczasowe doświadczenia

¹⁰ Rau L., *Planowanie i projektowanie szkoleń*, Kraków, 2006, s. 81.

¹¹ Niedźwiecka B., Hunska I., s. 47.

¹² Lau J., s. 64.

w korzystaniu z usług bibliotecznych. Konsultacje z kadrami dydaktyczną i władzami uczelni bywają stosowane częściej podczas przygotowania kursów dla studentów starszych lat, doktorantów i pracowników naukowych.

Biblioteki uczelniane pomimo, a także w skutek braku prawnych uregulowań prowadzenia edukacji informacyjnej¹³ realizują proces kształcenia użytkowników w bardzo różnorodny sposób. W literaturze przedmiotu występują przykłady szkoleń dla studentów pierwszego roku zarówno w formie tradycyjnej — jako wykłady i/lub ćwiczenia, a także w coraz popularniejszej formie on-line. Zajęcia te służą często celom marketingowym, gdy w 1-2 godzinnym spotkaniu studenci zapoznają się z organizacją i funkcjonowaniem biblioteki, jej zasobami i podstawowymi narzędziami wyszukiwawczymi. Szkolenia te, o ile są obowiązkowe, kończą się często testem, który ma wykazać znajomość podstawowych zasad korzystania z biblioteki, a także stanowi podstawę zaliczenia zajęć. Wybór formy kształcenia: stacjonarnej, on-line lub blended learning wynika często z kwestii organizacyjnych. Przy dużej ilości studentów do przeszkolenia bibliotekarze doceniają zalety edukacji zdalnej: mniejsze zaangażowanie kadry w prowadzenie szkoleń, swoboda czasu i miejsca dla studentów w realizacji kursu, łatwość modyfikacji treści. Ciągłe jednak wiele bibliotek uznaje konieczność prowadzenia przysposobienia bibliotecznego w formie tradycyjnej, podkreślając zalety fizycznej obecności nowych czytelników w bibliotece. Każda z tych form posiada swoje zalety i ograniczenia, a o wyborze decydują głównie możliwości organizacyjne oraz umiejętności i osobiste preferencje bibliotekarzy. Tylko w jednym przypadku po przeanalizowaniu efektywności szkolenia on-line wobec miernych wyników oraz wykorzystywania gotowych odpowiedzi podczas testu, stwierdzono konieczność zreorganizowania kursu¹⁴.

Biblioteki przygotowują także zajęcia dla starszych lat studiów, doktorantów oraz pracowników naukowych, obejmujące zagadnienia przeszukiwania specjalistycznych baz danych i przygotowania literatury do pracy naukowej. W przypadku tego typu zajęć preferowana jest forma wykładów i ćwiczeń lub stacjonarnych warsztatów. Zwracano uwagę na zalety pracy w małych grupach, z dostępem do komputerów oraz na korzyści wynikające ze zintegrowania edukacji informacyjnej z programem studiów.

Prowadzone szkolenia, zarówno w formie tradycyjnej, jak i zdalnej, kończone są często testem sprawdzającym wiedzę użytkowników. Jest on zwykle warunkiem uzyskania wpisu w indeksie, ale stanowi także źródło informacji o efektywności szkolenia. Przy dużej ilości błędnych odpowiedzi bywa impul-

¹³ Marciniak A., *Szkolenie użytkowników w polskich bibliotekach uczelnianych: historia i współczesność*, „Bibliotheca Nostra”, [online], 2012, nr 1, s. 18-28 [dostęp: 2013-03-03]. Dostępny w World Wide Web: http://www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=57694&from=&dirids=1&ver_id=&lp=11&QI.

¹⁴ Jaworowska M., *E-learning dla przyszłych inżynierów: dwa lata działania e-edukacyjnego programu autorskiego* [online], 2007, [dostęp: 2013-03-03]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ptin.org.pl/konferencje/9forum/repoz/jaworowska.pdf>.

sem do modyfikacji treści czy struktury kursu. W bibliotekach wykorzystywana jest także ankieta satysfakcji uczestników, w której poddawana jest ocenie przydatność kursu, komfort uczestnictwa, konieczny wysiłek przy opanowywaniu nowych umiejętności, potencjalne korzyści, organizacja czasu, forma zajęć, kompetencje prowadzącego itp. Opinie uczestników potwierdzają z reguły wagę szkoleń i bywają wykorzystywane przez biblioteki do udoskonalania procesu edukacji. Zarówno badaniu kompetencji jak i badaniu satysfakcji uczestników sprzyjają coraz popularniejsze w bibliotekach narzędzia edukacji zdalnej. Popularna platforma Moodle umożliwia nie tylko przeprowadzanie testów i ankiet oraz ułatwia analizę wyników, ale także umożliwia obserwację wykorzystania poszczególnych modułów kursów.

W kontekście przytoczonego powyżej modelu Kirkpatricka badanie efektywności w bibliotekach odnosi się najczęściej do dwóch pierwszych poziomów oceny: poziomu reakcji oraz poziomu uczenia się. Bibliotekarze oceniają głównie poziom zadowolenia uczestników oraz poziom ich wiedzy. Zmiana zachowań czytelników w wyniku zdobycia kompetencji informacyjnych, podobnie jak przy określeniu potrzeb czytelników, najczęściej badany jest za pomocą obserwacji zachowań użytkowników w sytuacji korzystania z zasobów biblioteki. Do oceny skuteczności przeprowadzonych szkoleń wykorzystuje się także metody statystyczne, głównie analizy wykorzystania baz danych i frekwencji czytelników.

Praktyka wskazuje, że najlepsze efekty edukacji informacyjnej otrzymuje się w skutek współpracy bibliotekarzy oraz wykładowców poprzez włączenie zajęć bibliotecznych w tok konkretnych przedmiotów, na bieżąco kształtując i utrwalając umiejętności informacyjne. W takiej też sytuacji można ocenić efektywność szkolenia analizując rzeczywiste zachowania czytelników. W literaturze przedmiotu brakuje jednak przykładów stosowania np. analizy cytowań literatury naukowej w studenckich pracach pisemnych czy użycia tabel ewaluacyjnych umożliwiających ocenę, a także samoocenę postępów uczestników szkoleń¹⁵.

Efektywność procesu edukacji informacyjnej nie jest także badana na poziomie rezultatów poprzez analizę zysków szkolenia w stosunku do jego kosztów. Nie znaleziono przykładów badań wskazujących na większą ekonomiczną opłacalność wybranej formy szkolenia. Nie analizuje się kosztów przygotowania materiałów dydaktycznych ani przeprowadzenia różnych rodzajów szkoleń. Brakuje badań porównawczych wskazujących skuteczność poszczególnych metod dydaktycznych do przekazania konkretnych treści. Nie należy przy tym zapominać, że w edukacji informacyjnej nośnikiem treści dydaktycznych mogą być nie tylko tradycyjne szkolenia grupowe czy kursy on-line, ale także dobrze opracowana ulotka, samouczek na stronie internetowej, czat z bibliotekarzem,

¹⁵ Lau J., s. 66.

blog czy profil na portalu społecznościowym. Kształcenie kompetencji informacyjnych realizowane w bibliotekach uczelnianych powinno wpisywać się w ideę edukacji otwartej ogólnodostępnej, znoszącej bariery i niczym nieograniczonej. Powinno być kształceniem dostosowanym do potrzeb i możliwości, gdzie nauczyciel gra rolę opiekuna i doradcy, a głównym celem jest rozwinięcie aktywności i samodzielności studentów¹⁶.

Wnioski

Podsumowując należy stwierdzić, że w świetle literatury przedmiotu w bibliotekach akademickich realizowane są różnorodne formy edukacji informacyjnej, którym towarzyszą także próby określenia efektywności działań dydaktycznych. Najczęściej stosowana jest obserwacja, wywiady z pracownikami naukowymi, testy kompetencji oraz ankiety satysfakcji uczestników. Bywają one podstawą do modyfikacji form i treści szkoleń oraz w większości potwierdzają użyteczność działań dydaktycznych. Ciągłe jednak etap badania efektywności bywa pomijany w wielu publikacjach podejmujących analizę przypadków szkoleń bibliotecznych. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest z pewnością brak wiedzy wśród bibliotekarzy na temat narzędzi i metod oceny efektywności szkolenia. Według badań przeprowadzonych na grupie bibliotekarzy bibliotek medycznych taką wiedzę deklaruje jedynie 1/3 prowadzących szkolenia¹⁷. W publikacjach ewaluacja opisywana jest także często pobieżnie, co uniemożliwia szczegółową analizę zastosowanych metod. Coraz częściej zauważa się jednak, że bibliotekarze decydujący się na przeprowadzenie badania efektywności, starają się wyciągać z nich wnioski służące poprawie jakości edukacji informacyjnej.

Informacja o autorach:

mgr Joanna Dziak — kustosz dyplomowany, kierownik Oddziału Informacji Naukowej Biblioteki Głównej Politechniki Śląskiej, ul. Kaszubska 23, 44-100 Gliwice, e-mail: joanna.dziak@polsl.pl, tel. 32 237 14 64.

¹⁶ Płuta-Olearnik M., *Koncepcja long life learning - wyzwanie dla kształcenia na poziomie wyższym* [online], 2005 [dostęp: 2013-03-03]. Dostępny w World Wide Web: http://www.fundacja.edu.pl/organizacja/_referaty/33.pdf.

¹⁷ Cieśla J. [et al.], *Bibliotekarz medyczny - nauczyciel umiejętności informacyjnych*, „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej”, [online], 2009, nr 3, s. 3-11 [dostęp: 2013-03-03]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ptin.org.pl/>.

